

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

**Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України**

Том VI

ПСИХОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ

Випуск 14

Київ-Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2018

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. – Випуск 14. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. – 436 с.

Головний редактор:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **С. Д. Максименко**

Заступник головного редактора: дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **Н. В. Чепелєва**

Відповідальні секретарі: канд. психол. наук, ст.н.с. **Н. В. Слободяник** (друкована версія), канд. психол. наук, ст.н.с. **О. Л. Вернік** (електронна версія)

Редакційна колегія:

Моляко В. О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Балл Г. О.** член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смульсон М. Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Кокун О. М.**, доктор психол. наук, професор; **Максимова Н. Ю.**, доктор психол. наук, професор; **Москаленко В. В.**, доктор філос. наук, професор; **Піроженко Т. О.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю. М.**, доктор психол. наук, професор; **Музика О. Л.**, канд. психол. наук, професор; **Кісарчук З. Г.**, канд. психол. наук, ст.н.с.; **Терещук А. Д.**, канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); **Євген Глива**, професор, доктор філософських наук з психології, іноземний член НАПН України, (Австралія); **Роман Трач**, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія)

Редакційна рада тому: Музика О. Л. (відповідальний редактор), канд. психол. наук, професор; **Власова О. І.**, доктор психол. наук, професор; **Коваленко А. Б.**, доктор психол. наук, професор; **Рибалка В. В.**, доктор психол. наук, професор; **Сердюк Л. З.**, доктор психол. наук, професор; **Ставицька С. О.**, доктор психол. наук, професор; **Горбунова В. В.**, доктор психол. наук, доцент; **Климчук В. О.**, доктор психол. наук, доцент; **Корольов Д. К.**, канд. психол. наук, доцент; **Чекрижова М. М.** (відповідальний секретар).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 6 від 24.05.2018 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011 р.

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)

ЗМІСТ

Єршова-Бабенко І. В.

Теоретичний підхід до вивчення особистісних цінностей у обдарованої особистості.
Діагностична К-методика «10×10».....6-14

Кремінський Б. Г.

Вікова залежність прояву ознак інтелектуальної обдарованості.....15-22

Москаленко В. В.

Особливості емоційного ставлення студентської молоді до економічно успішної людини.....23-30

Москаленко В. В., Сила Т. І.

Особливості соціальної творчості спільнот: теоретико-методологічний аспект.....31-41

Романюк Л. В.

Психодіагностичні методи дослідження ціннісного становлення особистості.....42-50

Сердюк Л. З.

Фактори психологічного благополуччя студентів.....51-59

Музика О. Л.

Аксіогенез особистості і розвиток обдарованості: теоретична модель і підходи до дослідження.....60-76

Володарська Н. Д.

Технології активізації самодетермінації особистості в кризових ситуаціях.....77-83

Гавриловська К. П., Вигівська О. В.

Формування професійної ідентичності майбутніх психологів: ціннісний аспект.....84-91

Грицюк І. М., Денис Н. О.

Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.....92-98

Губенко О. В.

Використання механізму переструктурування для розвитку інтелектуально-творчої обдарованості учнів.....99-106

Гурлєва Т. С., Журавльова Н. Ю.

Ціннісно-смісловий вибір у контексті самовизначення в ранньому юнацькому віці: погляд психотерапевта.....107-117

Демченко О. П.

Теоретизація соціальної обдарованості через наукову рецепцію психологічних концепцій.....118-129

Козицька І. В., Ковальська О. О.

Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань підлітків сучасних субкультурних угруповань косплея та летсплея.....130-136

Корольов Д. К.

Особистісні цінності інтелектуально обдарованої особистості.....137-152

Кузнецов О. І.

Духовні здібності особистості як психологічна проблема.....153-159

Латиш Н. М.

Прояви творчого потенціалу молодших школярів при розв'язуванні задач на конструювання.....160-166

АКСИОГЕНЕЗ ОСОБИСТОСТІ І РОЗВИТОК ОБДАРОВАНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ І ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

Музыка О.Л. Аксиогенез особистості і розвиток обдарованості: теоретична модель і підходи до дослідження. У статті реалізовано потребний підхід до особистісних цінностей і персонологічний підхід до аксиогенезу. Аксиогенез обдарованої особистості визначається як процес становлення й розвитку особистісних цінностей, що обумовлюють її типологічні особливості, відображаючи специфіку здібностей, способів соціальної взаємодії й особистісного саморозвитку. В освітньому просторі аксиогенез обдарованої особистості розгортається в процесі взаємодії нормативних соціальних цінностей, що пов'язані з віковим розвитком, та особистісних цінностей, які виникають в процесі розвитку здібностей і саморегуляції. У ході аксиогенезу зростає ціннісна автономність особистості та зменшується безпосередній регулювальний вплив соціальних цінностей. Розроблено класифікацію цінностей обдарованої особистості. Цінності соціальної взаємодії включають особистісні цінності належності та особистісні цінності визнання. Цінності саморозвитку здібностей складаються з особистісних цінностей пізнання та особистісних цінностей творчості. До цінностей особистісної самобутності віднесено особистісні цінності самоідентичності та особистісні смисложиттєві цінності.

Ключові слова: аксиогенез, обдарованість, обдарована особистість, особистісні цінності, саморозвиток.

Музыка А.Л. Аксиогенез личности и развитие одаренности: теоретическая модель и подходы к исследованию. В статье реализован потребный подход к личностным ценностям и персонологический подход к аксиогенезу. Аксиогенез одаренной личности определяется как процесс становления и развития личностных ценностей, которые обуславливают ее типологические особенности, отражая специфику способностей, способов социального взаимодействия и личностного саморазвития. В образовательном пространстве аксиогенез одаренной личности разворачивается в процессе взаимодействия нормативных социальных ценностей, связанных с возрастным развитием, и личностных ценностей, которые возникают в процессе развития способностей и саморегуляции. В ходе аксиогенеза возрастает ценностная автономность личности и уменьшается непосредственное регулирующее влияние социальных ценностей. Разработана классификация ценностей одаренной личности. Ценности социального взаимодействия включают личностные ценности принадлежности и личностные ценности признания. Ценности саморазвития способностей состоят из личностных познавательных ценностей и личностных ценностей творчества. К ценностям личностной самобутности отнесены личностные ценности самоидентичности и личностные смисложизненные ценности.

Ключевые слова: аксиогенез, одаренность, одаренная личность, личностные ценности, саморазвитие.

Постановка проблеми. Розвиток особистості – це процес, у ході якого зовнішні, здебільшого соціальні, регулятори поступають місцем внутрішнім особистісним утворенням. Одне з чільних місць серед останніх посідають особистісні цінності. У них акумульовані результати осмислення особою персонального досвіду, вони є важливими компонентами у регуляції поведінки та діяльності людини в окремій життєвій ситуації і в регуляції особистісного розвитку в цілому.

Особистісні цінності, як ієрархічно вищі утворення в структурі свідомості, можуть розглядатися як індикатори належності до певного особистісного типу, яким і є обдарована особистість. Можна припустити, що особливості ціннісного розвитку обдарованої особистості обумовлюються високим рівнем розвитку здібностей і саморегуляції, з одного боку, й особливостями соціальної взаємодії на різних етапах вікового розвитку, – з іншого. На певному етапі аксіогенезу саме особистісні цінності починають забезпечувати особистісну автономію та стають ціннісно-мотиваційною основою процесу саморозвитку.

Вивчення психологічних закономірностей аксіогенезу обдарованої особистості дозволить моделювати умови, що сприятимуть підвищенню ймовірності її розвитку в освітньому просторі.

Аналіз останніх публікацій. Відоме висловлювання К. Клакхона про те, що в чомусь людина подібна до всіх інших людей, у чомусь – лише до деяких, а в чомусь не схожа ні на кого, чи не найкраще ілюструє особливості розвитку обдарованої особистості та дозволяє окреслити методологічні підходи до її вивчення. Звісно, важливо, що є спільного в обдарованих людей з іншими, – очевидно, що подібностей дуже багато, але ще важливіше те, що вирізняє обдарованих людей з-поміж інших. Іншими словами, для психології важливо виокремити деякі спільні для обдарованих людей властивості, які є суттєвими для самої обдарованості, визначають її. Ці властивості мають бути не другорядними, не похідними, а такими, що посідають провідні місця в системній ієрархії структури особистості. Особистісні цінності, на наш погляд, цілком відповідають цим вимогам.

Останнім часом з'являється чимало психологічних праць, у яких аналізується поняття цінностей. Залежно від площини аналізу (соціально-психологічної чи персонологічної) поняття цінностей розуміється по-різному.

У соціально-психологічному, найпоширенішому, підході основним теоретичним конструктом є соціальні орієнтації як орієнтації особистості на певні соціальні цінності. Основне завдання – дослідження ціннісних орієнтацій окремих соціальних груп, у тому числі вікових і професійних, з метою прогнозування поведінки і розроблення умов, необхідних для формування бажаних ціннісних орієнтацій. Застосовуються переважно стандартизовані номотетичні методи, що не завжди дозволяють виявляти особливості ціннісного різноманіття людей та індивідуальну ціннісну своєрідність окремих осіб.

Персонологічний підхід базується на тому, що особистісні цінності є результатом персонального досвіду. Основне завдання – дослідження індивідуально відмінного та типологічно спільного в особистісних цінностях із метою прогнозування ціннісного розвитку особистості. Методи – переважно ідеографічні; основна умова для використання стандартизованих – порівняння за типологічним критерієм (наприклад, особистісні цінності обдарованих осіб порівнюються з цінностями осіб, які не демонструють ознак обдарованості).

Серед сучасних досліджень цінностей переважають ті, що зорієнтовані на окремі зрізи статичних ціннісних станів. Якщо й простежуються динамічні моменти, то здебільшого ті, які пов'язані зі змінами, що виникають у ціннісній сфері як результат тренінгу чи терапії. Досліджень, які були б спрямовані на ціннісний розвиток особистості, значно менше. Можна виокремити декілька причин такого стану речей. По-перше, це сильна соціологічна традиція і поки-що слабка персонологічна; по-друге, це теоретична невизначеність понять ціннісного тезаурусу; по-третє, це нестача валідних методик, які б забезпечували порівнюваність результатів.

Помітним зрушенням у дослідженні особистісного аксіогенезу стали праці З. С. Карпенко. Аксіогенез особи визначається як «розгортання її суб'єктних здатностей у цілісній ситуації буття, голографія якої обіймає індивідний, власне суб'єктний, соціально-особистісний, індивідуальний та універсальний рекурентні ряди (рівні, синхронізовані сенсоцільовим чином) із прогресивним ускладненням ціннісно-духовних устремлінь людини» [3, с. 25]. Такий підхід кардинально відрізняється від соціологічного чи соціально-психологічного, у яких ключовим поняттям є інтеріоризація, тобто прийняття особою суспільних цінностей. Підкреслення суб'єктної активності людини, її особистої ролі у власному ціннісному розвитку є евристичним як для розуміння загальних закономірностей аксіогенезу, так і для аналізу аксіогенезу окремих особистісних типів, до яких відноситься й обдарована особистість.

Розвиток суб'єктності (від відносного суб'єкта до метасуб'єкта) дослідниця пов'язує з розвитком відповідних класів цінностей, що дає можливість конкретизувати їх наповнення залежно від особистісного типу і етапу вікового розвитку. Відносний суб'єкт – (біологічний індивід) має суб'єктну здатність «передчуваю» і ключову цінність «вітальність». Моносуб'єкт (власне суб'єкт діяльності) характеризується суб'єктною здатністю «треба» і саморегуляцією у відповідності з соціальними нормами й культурними стандартами; ключові цінності – прагматичні. Полісуб'єкт (суб'єкт суспільно розподіленої діяльності, керованої імперативом моральної свідомості – сумлінням) вирізняється суб'єктною здатністю «мушу» (варто) і ключовою цінністю – добро для інших. Метасуб'єкт – індивідуальність, що репрезентує себе в актах творчої діяльності й унікальних внесках у культуру; суб'єктна здатність – «буду (смію)»; провідні цінності – індивідуальні інноваційні ефекти, естетичні канони. Абсолютний суб'єкт – людина як носій універсальної духовності; суб'єктна здатність – «приймаю»; ціннісна супердиспозиція – «благо» як результат розуміння смислу існування конкретного у світовому порядку [2].

На поєднанні впливу на аксіогенез соціальних й особистісних чинників наголошує Л. В. Романюк. «Становлення цінностей розглядається нами як їх виникнення у процесі розвитку особистості, що означає зміну внутрішнього світу людини за рахунок зовнішніх впливів і власної активності» [9, с. 188].

Г. К. Радчук, досліджуючи ціннісний розвиток студентів, дає таке означення аксіогенезу: «Аксіогенез особистості – складний нелінійний творчий процес вільного вибору нею певних ідеалів, сенсожиттєвих настанов, який зумовлює ціннісно-цільовий вектор самореалізації у контексті цілісної життєдіяльності» [8, с. 139]. Професійний аксіогенез розгортається як взаємодія трьох форм прояву людини як суб'єкта культури. Реальна форма представлена особистістю як суб'єктом життєздійснення і рефлексивного самоусвідомлення. Ідеальна форма – як соціально втілені здобутки

матеріальної та духовної культури, які уособлює викладач як суб'єкт професійного смислопокладання. Медіаторна форма – як середовище взаємозв'язку реальної та ідеальної форм і в освітньому діалозі суб'єктів професійної освіти. Важливим є те, що дослідниця визначає форми репрезентації цінностей у свідомості: психічний образ; предметне; функціональне; оцінювальне; вітакультурне значення. Виокремлюються й механізми інтерналізації ціннісного особистісного досвіду, які охоплюють значно ширші пласти психічної реальності, ніж інтеріоризація: 1) ідентифікація; 2) референція; 3) інтерпретація; 4) емпатія; 5) генералізація [8].

Процес творення особистісних цінностей відбувається в свідомості людини у результаті рефлексії досвіду діяльності, соціальних стосунків і антиципації життєвих перспектив. У цьому зв'язку для дослідження обдарованої особистості важливими є висновки І. М. Галяна про кореляцію відкритості до інновацій з толерантністю до змін в ціннісно-смысловій сфері як одного з механізмів аксіогенезу [1].

Найважливішим питанням, на яке варто шукати відповідь, залишається питання про те, які саме особистісні цінності обдаровані люди готові змінювати, а які будуть боронити і відстоювати. Якщо ж припустити, що ціннісні диспозиції мають бути гнучкішими й адаптивнішими, то можливий інший варіант – усі накопичені впродовж життя ціннісні конструкти можуть співіснувати в свідомості фактично без змін, а їх регуляційні функції видозмінюються за рахунок переформатування зв'язків з іншими конструктами в результаті осмислення людиною життєвих ситуацій, в яких вона опиняється.

Вивчення аксіогенезу обдарованої особистості залежить і від базового означення особистісних цінностей. Оскільки загальноприйнятого означення не існує, то, орієнтуючись на персонологічні засади, ми реалізуємо потребний підхід до особистісних цінностей. Потребова сфера людини має ряд властивостей, які роблять цей підхід можливим. По-перше, вона динамічна, і в цьому зв'язку відображає у значній мірі динаміку особистісного розвитку. По-друге, потребова сфера у процесі розвитку індивідуалізується. Подібність людей за своїми потребами (вітальними переважно) на ранніх етапах онтогенезу змінюється на надзвичайну різноманітність й індивідуальні відмінності на етапі особистісної зрілості. Варто зауважити, що індивідуалізація потреб відбувається і в схожих соціальних умовах, що свідчать про вплив внутрішніх, власне індивідних та особистісних механізмів на розвиток потребової сфери особистості, а відтак, і особистості в цілому. По-третє, потреби, і це загальноновизнано, є важливою ланкою в регуляційних процесах, як тих, що відносяться до діяльності, так і тих, що відносяться до саморегуляції особистісного розвитку. Стосовно регуляції діяльності, то потреба є початковою і заключною ланкою у циклі «потреба – мотив – діяльність – досягнення мети – нова потреба».

Вже при регуляції діяльності змістовий діапазон потреби не обмежується актуальною ситуацією. Він включає в себе і досвід задоволення подібних потреб, і самооцінку здібностей та зусиль, необхідних для її задоволення, і антиципацію результату. Цей діапазон ще більше розширюється, коли задовольняються потреби, пов'язані з саморегуляцією особистісного розвитку. Досвід успішних чи невдалих діяльностей стає основою для самопізнання, врахування власних можливостей у плануванні майбутнього. Він сконцентрований у свідомості людини, яка його час від часу осмислює й переосмислює, актуалізує, пригадує чи забуває або ж витісняє під впливом захисних механізмів. Окремі частини цього досвіду, переважно ті, що

стосуються вдалих і випробуваних індивідуальних способів задоволення потреб у діяльності і в соціальній взаємодії, сприймаються людиною як її індивідуальні, іманентні їй корисні адаптивні ресурси, які потрібно зберігати та розвивати, щоб спиратися на них і в майбутньому. У цьому зв'язку вони є особистісними цінностями. Отже, *особистісні цінності – це сформовані в процесі вирішення життєвих завдань і закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про власні інструментальні способи й етичні межі задоволення базових особистісних потреб* [10].

Чим відрізняються особистісні цінності, якщо їх розглядати як ментально-емоційні утворення, від прийнятих, присвоєних, знаних, декларованих цінностей? Насамперед тим, що особистісні цінності є невід'ємною частиною самоідентичності та пов'язані з іншими особистісними утвореннями, насамперед із потребами як основою регуляційних процесів, і зі здібностями як засобами задоволення потреб.

Варто нагадати й про наше розуміння обдарованої особистості, яке виражається в таких типологічних ознаках: 1) найвищий рівень розвитку здібностей і, відповідно, найвищі (абсолютні, чи у порівнянні з віковими нормами) досягнення в певній галузі діяльності; 2) ціннісне ставлення людини до власних здібностей як до основи особистісної ідентичності; 3) спрямованість на саморозвиток; 4) творча спрямованість особистості; 5) внутрішня (суб'єктно-ціннісна) саморегуляція [6].

Проведений аналіз дозволяє окреслити наше бачення ціннісного розвитку обдарованої особистості. *Аксіогенез обдарованої особистості – це процес становлення й розвитку особистісних цінностей, які обумовлюють її типологічні особливості, відображаючи специфіку здібностей, способів соціальної взаємодії й особистісного саморозвитку.*

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті: розробити теоретичну модель аксіогенезу обдарованої особистості. Для досягнення мети ставляться такі завдання:

- проаналізувати основні підходи до особистісного аксіогенезу;
- розробити теоретичну модель аксіогенезу обдарованої особистості в освітньому просторі;
- розробити класифікацію цінностей обдарованої особистості.

Виклад методики і результатів дослідження. Аксіогенез відбувається в просторі двох найважливіших чинників: вікових закономірностей розвитку особистості та розвитку здібностей і саморегуляції. На рис 1. зображено модель ціннісного розвитку обдарованої особистості.

Здібності і саморегуляція розглядаються нами як ключові типологічні особливості обдарованої особистості, що мають тісний взаємозв'язок із ціннісним розвитком. Віковий розвиток у контексті аксіогенезу доцільно розглядати з двох причин. По-перше, це пов'язано з освітнім простором, оскільки значна частина ціннісного розвитку відбувається в період навчання. По-друге, як зазначають ряд дослідників, деякі аспекти вікового розвитку обдарованої особистості можуть не збігатися з віковими нормами. Дисинхронія в розвитку обдарованих дітей проявляється в тому, що одні здібності, наприклад, інтелектуальні, можуть суттєво випереджати нормативні показники, а інші, такі як соціальні чи моторні здібності, навпаки, можуть суттєво затримуватися у розвитку [7; 11]. Отже, освоєння соціальних цінностей і ціннісна взаємодія для обдарованих дітей та дорослих в освітньому просторі мають певні особливості, які потребують вивчення.

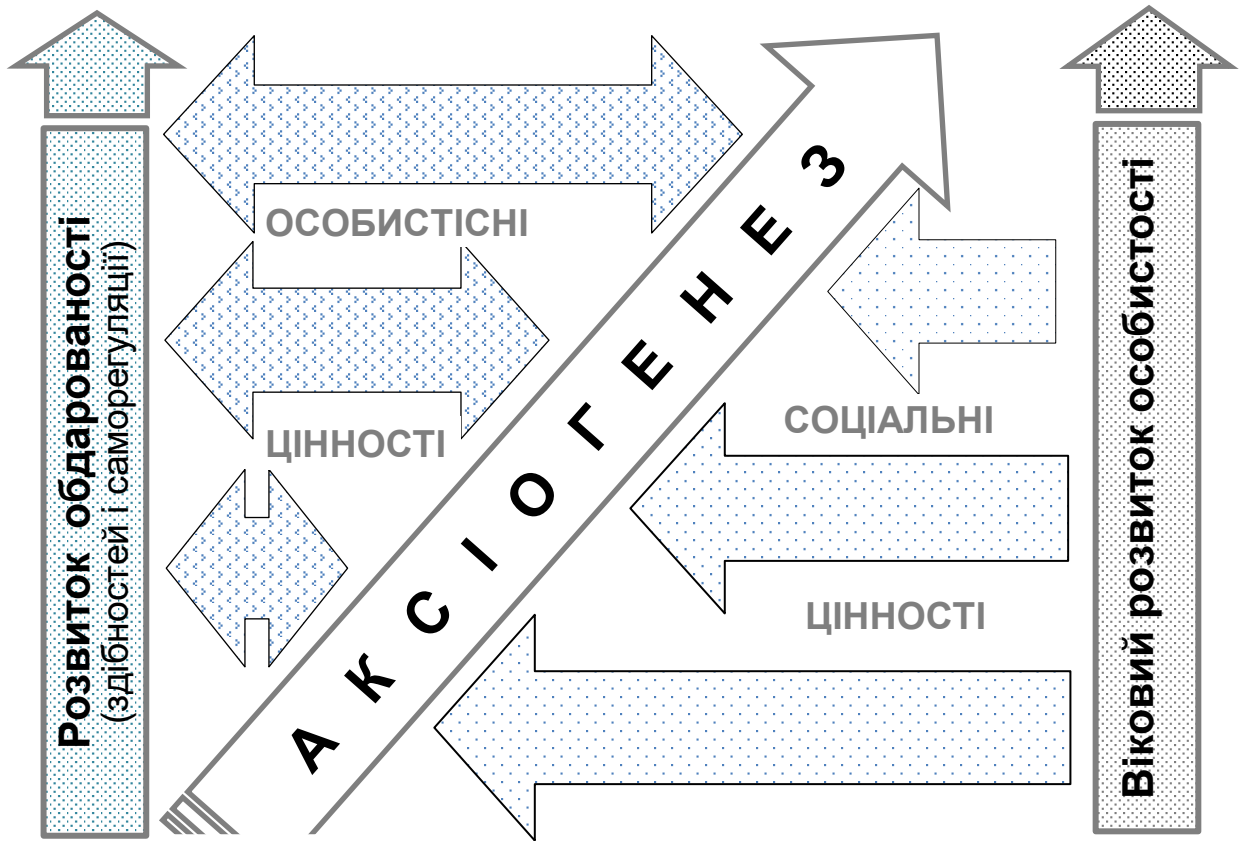

Рис.1. Модель аксіогенезу обдарованої особистості

Із віком роль і регулювальні функції соціальних цінностей зменшуються, а особистісних – зростають. Це властиво не лише обдарованим особам, а й тим, що не проявляють ознак обдарованості. Але особистісні цінності обдарованих людей очевидно мають більший регуляційний потенціал завдяки особистісній вкоріненості, автономності, що забезпечується структурною організацією і постійним взаємозв'язком зі здібностями як адаптаційним ресурсом. При цьому не варто забувати, що через диспропорції в інтелектуальному і соціальному розвитку та в розвитку окремих здібностей, освоєння соціальних цінностей обдарованими дітьми й підлітками відрізняється не лише віковими рамками, а й глибиною й усвідомленістю. Це не може не позначатися на особистісно-ціннісній взаємодії з ровесниками й дорослими людьми, а відтак і на соціально-психологічній позиції обдарованих дітей в контактній групі, виборі ними референтних осіб та способів соціальної взаємодії – від самоізоляції до вироблення асертивної поведінки і специфічних копінг-стратегій. Очевидно, в ситуації розузгодження у темпах розвитку вікових психічних новоутворень, в обдарованих дітей на кожному віковому етапі мають виникати особливі ціннісні новоутворення, функція яких полягає в збереженні конструктивних стосунків з оточенням, з одного боку, і в підтримці спрямованості на розвиток обдарованості, – з іншого. Очевидно й те, що в тих випадках, коли ці ціннісні новоутворення з певних причин не формуються, розвиток здібностей може припинитися, що зрештою призведе до втрати обдарованості.

Розвиток особистісних цінностей тісно пов'язаний з розвитком здібностей, які формуються в процесі задоволення основних типотвірних потреб і посідають важливе місце у структурі самоідентичності обдарованої людини. Однією з типологічних ознак

обдарованої особистості є ціннісне ставлення до здібностей, що по суті означає включення відрефлексованих здібностей у структуру особистісних цінностей. І це можуть бути не лише окремі вміння чи їх компоненти, що репрезентують у ціннісній свідомості діяльнісні здібності (наприклад, уміння розкласти задачу на елементи і знаходити оригінальне рішення для деяких із них), а й особистісні властивості, які позначають інтегральні характеристики пізнавальної, ціннісно-мотиваційної і соціально-інтеракційної сфер (наприклад, передбачливість, цілеспрямованість, вибірковість у спілкуванні за визначеними критеріями). Для ціннісної свідомості обдарованої особистості надзвичайно важливою є ще одна характеристика здібностей, яка не пов'язана з їх діяльнісними чи з особистісними компонентами, а є своєрідним метакомпонентом, що виникає лише в результаті накопичення ціннісного досвіду. Це – здатність здібностей до розвитку, з усвідомленням якої очевидно й починається формування спрямованості на саморозвиток – ще однієї важливої типологічної ознаки обдарованої особистості.

Особливості саморегуляції обдарованої особистості, зокрема її внутрішня локалізація, теж суттєво впливають на аксіогенез. Обдаровані люди вирізняються ціннісною автономією, що основана на своєрідній структурі їхньої ціннісної свідомості, у якій представлені етично-сміслові компоненти, які визначають мотивацію, і діяльнісні компоненти, які по суті є інструментами для реалізації мотивів. Із кожним завершеним актом саморегуляції відбувається збагачення ціннісного досвіду обдарованої особи, накопичуються нові прийоми діяльності, нові способи соціальної взаємодії і нові результати саморефлексії. Таким чином, відбувається збагачення ціннісного досвіду, збільшення репертуару ціннісних конструктів, що в свою чергу сприяє розвитку саморегуляції.

У зв'язку з віковим розвитком вплив соціальних цінностей на обдаровану особистість спрощено показано як односторонній процес. Насправді ж, обдаровані люди здійснюють колосальні впливи на суспільство і його цінності, й подібне спрощення допустиме лише тоді, коли йдеться про обдаровану людину в сьогоденних реаліях національного освітнього простору. Що ж стосується особистісних цінностей, то їх взаємозв'язок із розвитком обдарованості (здібностей і саморегуляції) проступає рельєфніше вже з ранніх вікових етапів. Сміслом і мотивами саморозвитку обдарованості від початку стають досить абстрактні морально-етичні категорії добра, істини, творчості, служіння на благо людям, прогресу тощо. Вони асимілюються, видозмінюються і стають реальними регуляторами саморозвитку в конкретній життєвій ситуації, в якій перебуває обдарована людина, залежно від індивідуальних особливостей її задатків, здібностей та регуляційних моделей. Таким чином, освоєні соціальні цінності позбуваються абстрактності, наповнюючись конкретним і особливим змістом від унікального життя окремої особи, її індивідуальності, дій та вчинків. Із цієї миті надалі йдеться вже про особистісні цінності, які видозмінюються та збагачуються в постійній взаємодії з розвитком здібностей, а саморегуляція стає особистісно-ціннісною саморегуляцією.

Для вивчення аксіогенезу в освітньому просторі, тобто на тих етапах онтогенезу, коли вікові закономірності ще діють, варто враховувати суперечності між віковим розвитком, зумовленим соціальною ситуацією розвитку, і особистісним аксіогенезом. Евристичним може бути встановлення зв'язків між критеріями вікового розвитку (провідною діяльністю, віковими новоутвореннями) і ціннісними утвореннями, що з ними

пов'язані. Оскільки обдарована особистість має вікові відмінності, що виявляються насамперед у досягненнях, то очевидно, що вона може мати відмінності й у цінностях; відтак можливі такі варіанти: ціннісна неузгодженість у темпах розвитку і в окремих сферах; ціннісні конфлікти; ціннісне співіснування; ціннісні впливи і взаємовпливи. Можуть виявитися суттєві відмінності за критерієм «дієвість-декларативність цінностей». Для з'ясування того, яку роль відіграють особистісні цінності в реальному регулюванні життєвих процесів можна: 1) порівнювати цінності обдарованих і необдарованих; 2) вводити до опитувальників додатковий пункт: чи доводилось вам щось робити, щоб ствердити цю цінність? Опишіть ці випадки.

Для дослідження аксіогенезу обдарованої особистості важливо зацентувати увагу на тих особистісних цінностях, які пов'язані саме з розвитком обдарованості. У проведених раніше дослідженнях нами було виокремлено три групи потреб, які виконують особливу роль в аксіогенезі та мають специфічне наповнення в обдарованої особистості: соціальні, когнітивно-творчі та екзистенційні потреби [5]. У процесі задоволення цих потреб формуються особистісні цінності, класифікацію яких наведено на рис. 2.

Рис. 2. Класифікація особистісних цінностей обдарованої людини з позицій потребового підходу

Цінності соціальної взаємодії відображають соціальний простір розвитку обдарованості, цінності саморозвитку здібностей – діяльнісні компоненти здібностей. Цінності особистісної самобутності регулюють особистісний саморозвиток і визначають способи особистісного буття обдарованих людей.

Особистісні цінності належності. Як уже зазначалося, обдарованій людині властиве прагнення до задоволення своїх специфічних потреб із допомогою одного й того ж комплексу здібностей. Очевидно й те, що наявність у людини певних здібностей є своєрідною диспозицією, яка визначає вибір діяльності для задоволення потреби. Соціальні потреби у цьому зв'язку не є винятком. Можна припустити, що освітній простір,

який організований таким чином, щоб потребу в належності суб'єкти освітнього процесу могли задовольняти розвиваючи здібності в обраній сфері, є сприятливим для розвитку обдарованості. Насиченість освітнього простору різноманітним соціально престижним діяльностей можна розглядати як умову для долання надлишкової конкуренції і вільного вибору індивідуальних траєкторій розвитку обдарованості.

Для формування особистісних цінностей належності, які б підтримували спрямованість на розвиток обдарованості, особливе значення мають ранні етапи аксіогенезу: від дошкільного віку, коли вкрай важливим є ціннісне наслідування переважно дорослих, до підліткового віку, в якому референтні особи, як правило, це ровесники з контактної групи.

Для обдарованих підлітків важливо не тільки бути включеними у групу ровесників, а й те, щоб члени цієї групи мали подібні ціннісні пріоритети. Можна розглядати кілька варіантів вибудови ціннісної взаємодії з ровесниками.

1. Члени контактної групи або зовсім не займаються тією ж діяльністю, що обдарований підліток, або ж займаються на якісно нижчому рівні, який робить конкуренцію неможливою. При цьому вони пишуться своїм товаришем, підкреслюючи свою належність до однієї з ним соціальної групи.
2. Групу складають підлітки, які на досить високому рівні розвивають свої здібності у різних сферах діяльності, відтак, не конкуруючи, мають багато спільного в особистісних цінностях і в спілкуванні взаємно збагачуються.
3. Обдарований підліток ідентифікується з групою ровесників, у якій є одна або ж кілька осіб із вищим, ніж у нього, рівнем здібностей. При цьому рівень конкуренції допустимий для того, щоб він наслідував розвиненіших однолітків, чи, що типово для таких випадків, трохи старших товаришів, а ті, у свою чергу, визнавали його повноправним учасником групи.

З юнацького віку ослаблюється залежність від контактної групи, й особистісні цінності, пов'язані з почуттям належності, можуть формуватися в контексті ціннісної взаємодії з особами різного віку та з віртуальними референтними особами. Обдаровані люди можуть вести уявний діалог із видатними особами сучасності та минулого, рефлексуючи власну подібність до них і відчуваючи свою належність до важливих соціальних груп: видатних письменників, художників, інженерів. Це буває особливо необхідним у ситуаціях, коли престиж і соціальна оцінка їхньої діяльності недостатні в актуальній життєвій ситуації.

Напочатку аксіогенезу особистісні цінності належності верифікуються з допомогою питань на зразок: Чи я такий як більшість моїх однолітків? Чи вони приймають мене таким, як я є? Чи буду я змінюватися таким чином, як хочуть мої товариші? Після особистісного самовизначення очевидно виникають інші питання: Чи належу я до обдарованих людей? Чи подібний я до них такими якостями як ... (індивідуальний перелік якостей).

Особистісні цінності визнання. На відміну від рольової регуляції, яка побудована на контролі за виконанням групових норм і застосуванні до особистості санкцій у випадку їх порушення, ціннісна взаємодія ґрунтується на взаємному прийнятті особистісних цінностей, їх підтримці й мотивуванні до дальшого розвитку. Власне, йдеться про соціальну валідацію особистісних цінностей обдарованої людини. Потреба у визнанні є однією з ключових для обдарованих осіб. Вся їхня праця пов'язана

з творчістю, а значить із виходом за межі усталених норм, із досягненнями (яких зазвичай небагато) і з невдачами й помилками (їх, як правило, значно більше). Обдарованим людям потрібна не лише соціальна валідизація їхньої діяльності, а й соціальне поцінування та підтримка їхнього життєвого вибору й особистості в цілому.

Особистісні цінності визнання – це основані на ціннісному досвіді уявлення людини про значимість її особистості, про потрібність її діяльності та вартісність результатів. Їх регуляційна функція актуалізується тоді, коли обдаровані люди стоять перед вибором, пов'язаним із творчими і репутаційними ризиками, а також із ризиками для особистого благополуччя і родинного добробуту. Часто в таких ситуаціях вони ігнорують різноманітні негаразди, керуючись своїми внутрішніми переконаннями про справжню сутність і вище призначення людини, орієнтуючись на приклади з життя видатних людей. Це ж саме можна сказати і про ситуації, коли перед обдарованими людьми постає питання про сенс життя, про їхнє місце у світі.

Можна припустити, що особистісні цінності, що пов'язані із задоволенням потреби у визнанні, починають формуватися тоді, коли дитина, усвідомлюючи, що певна діяльність їй вдається краще, ніж іншим, починає цілеспрямовано розвивати здібності до неї, прагнучи визнання. Остаточне формування особистісних цінностей визнання відбувається в процесі особистісного самовизначення, коли окреслюється спрямованість особистості на саморозвиток обдарованості. Як правило, це відбувається на межі підліткового та юнацького вікових періодів.

Особистісні цінності, пов'язані з визнанням, лежать в основі самоповаги обдарованих людей. І хоча вони й вирізняються з-поміж інших ціннісною автономністю й самодостатністю, для них, як і для решти людей, самоповага має ґрунтуватися на адекватній самооцінці, а та, у свою чергу, – на оцінці інших людей. Особливістю обдарованих часто є те, що через брак в контактному оточенні людей з сумірними здібностями й відповідними цінностями вони починають орієнтуватися на віртуальне визнання видатних людей, зіставляючи з їхніми цінностями власні особистісні цінності й отримуючи таким чином своєрідну ціннісну підтримку.

Можна виокремити дві форми ціннісної взаємодії, з допомогою яких формуються особистісні цінності визнання: схвалення і власне поцінування. *Схвалення* – це недиференційоване, нерозгорнене оцінне ставлення до окремих дій, результатів чи намірів, що виявляється з допомогою коротких вербальних висловлювань, вигуків, або ж із допомогою невербальних засобів, таких як схвальні жести, посмішки, аплодисменти тощо. Схвалення особливо важливе на ранніх етапах аксіогенезу. Його функція полягає переважно у позитивному емоційному підкріпленні спроб особи вийти за межі групових стандартів діяльності на рівні вищих досягнень. Регульовальна ефективність схвалення залежить від рівня референтності осіб, що його надають. Це, як правило, ті особи, які зацікавлені в успіхах дитини в тих сферах, у яких вони самі недостатньо компетентні. Здебільшого це батьки, родичі, і вчителі, але можуть бути й ровесники, які орієнтовані на саморозвиток і взаємне інтелектуальне й культурне збагачення. *Поцінування* – це позитивно забарвлене розгорнене оцінне судження про дії, результати, динаміку здібностей, вольових зусиль і напрямків саморозвитку обдарованої особистості, що здійснюється референтними особами, компетентними у тій сфері, в якій розвивається обдарованість. Значення поцінування у ході аксіогенезу поступово зростає, а схвалення – знижується. Фіксація на похвалі може стати серйозним бар'єром для

саморозвитку. Для обдарованої людини важлива не просто похвала, а й те, чи розуміє той, що її надає, яких зусиль коштував той чи інший результат, які труднощі довелося подолати, щоб його досягти, які і як саме розвинулися здібності в процесі його досягнення. Схоже, що поцінувати обдаровану особистість по-справжньому, так щоб вона це сприйняла, можуть лише люди зі сумірними здібностями.

Поцінування, яке отримують обдаровані люди від референтних осіб, стає джерелом розвитку рефлексії і формування самооцінки. Цьому сприяє передусім його вербальна розгорненість, спрямованість на аналіз окремих, важливих для творчого процесу та кінцевого результату, моментів. Вербалізація важлива для формування глибинної рефлексії усіх процесів, пов'язаних із розвитком обдарованості: і тих, що пов'язані з діяльністю, і тих, які сприяють її соціальній валідизації, і тих, на які спирається особистісна спрямованість на розвиток обдарованості. Із поцінування, із вербалізованих оцінних суджень референтних осіб поступово у свідомості обдарованої людини конструюються власні стандарти діяльності й особисті внутрішні оцінні конструкти. Таким чином, поцінування є передумовою утворення особистісних цінностей, а його різнобічність і глибина визначає на перших порах їх семантичне наповнення, когнітивну складність і регуляційний потенціал.

Особистісні цінності обдарованих людей, що пов'язані з соціальною валідизацією їхньої діяльності, напрямків саморозвитку й особистості в цілому, у порівнянні з іншими групами особистісних цінностей вирізняються певними особливостями з точки зору їх репрезентації у свідомості. По-перше, вони більшою мірою орієнтовані на зовнішню оцінку, навіть якщо насправді вона є квазізовнішньою і здійснюється у формі внутрішнього діалогу. По-друге, вони при цьому є досить індивідуалізованими: у кожній людині свій власний набір і власна семантика оцінних конструктів, із допомогою якої осмислюється процес задоволення соціальних потреб. І, по-третє, їх регуляційна роль, що є надважливою на етапі становлення обдарованої особистості, зменшується в процесі аксіогенезу.

Особистісні цінності визнання на ранніх етапах індивідуалізуються як через персоніфікацію референтних осіб (селекція за критерієм компетентності в діяльності, в якій розвивається обдарованість), так і семантично (селекція оцінних суджень за критерієм глибини, точності, розуміння, значимості для дальшого розвитку тощо). Пізніше визнання верифікується життєвим досвідом і питаннями про напрямки особистісного саморозвитку, які обдарована людина ставить до себе і сама ж дає на них відповіді, сподіваючись на підтримку свого ціннісного вибору соціальним оточенням. Чи потрібні людям мої зусилля, моя праця? Який у них сенс? Чи є люди, які думають так само як я? Чи підтримає хтось мене у моєму виборі? Чи є для мене місце серед видатних людей? З відповідей на ці питання складається індивідуальна семантика визнання.

Особистісні цінності пізнання. У процесі задоволення когнітивно-творчих потреб в обдарованих людей формуються пізнавальні цінності. Від самого початку вивчення обдарованості індивідуальні когнітивні характеристики людини, насамперед інтелект і особливості пізнавальних процесів, розглядалися як типотвірні для обдарованої особистості. Зараз все виразніше простежується їх зв'язок із іншими компонентами особистості, що виражається у введенні таких інтегральних дослідницьких одиниць як індивідуальний інтелектуальний стиль, когнітивна складність тощо. Проглядається й інша

тенденція, зокрема дрібнення існуючих понять по мірі усвідомлення їх складності. Виокремилися такі поняття як практичний інтелект, емоційний інтелект, соціальний інтелект, творчі уява, сприймання тощо. Ціннісний підхід до пізнавальних процесів продовжує інтеграційну тенденцію.

Очевидно, формування ціннісного ставлення до власних пізнавальних процесів для багатьох обдарованих людей починається ще в дошкільному віці з позитивної оцінки дорослими окремих їхніх досягнень: раннього оволодіння мовленням, успіхів в читанні чи арифметиці, проявів багатії уяви в малюванні тощо. Початок шкільного навчання, яке зорієнтоване переважно на пізнавальні процеси, закріплює це ставлення й окремі пізнавальні здібності починають сприйматися і розвиватися обдарованою дитиною як особистісні цінності, які необхідні їй для індивідуалізації, самоствердження та самореалізації.

Можна говорити й про трансформації цінностей пізнання в процесі аксіогенезу. Очевидно, що чим більше розвиваються і спеціалізуються певні здібності, тим більше відрефлексовуються і розвиваються обдарованою людиною пізнавальні процеси, що входять до їх складу, і по мірі цього приходять розуміння, що окремі з них розвиваються з легшими зусиллями, фактично мимовільно, просто через зануреність людини в діяльність. Діяльність у цьому розумінні є своєрідним індикатором, який проявляє й актуалізує необхідні для неї індивідні задатки чи компенсаційні ресурси. Таким чином формуються й індивідуальний когнітивний стиль, й індивідуальні цінності пізнання. Хтось віддає перевагу своїй пам'яті, утримуючи у ній і оперуючи величезними масивами даних, хтось плекає й розвиває уяву і фантазію, черпаючи там нові ідеї, хтось більшою мірою покладається на системне послідовне мислення. Дехто навчився використовувати підсвідомість, раптові інсайти і сни-відкриття, що приходять у короткі періоди відпочинку після напруженої багатоденної праці. Інші вважають, що для досягнення екстраординарних результатів поставлена задача і лише вона постійно має бути в полі уваги. Отже, обдаровані люди вирізняються з-поміж інших особистісними цінностями, що пов'язані з пізнавальними процесами і власне з пізнанням світу. У ситуації ціннісної взаємодії на різних етапах аксіогенезу це може як гальмувати розвиток, так і навпаки – мотивувати саморозвиток. Чинники, які впливають на ці процеси, потребують додаткового вивчення.

Особистісні цінності творчості. Творчість іноді подається як безумовна цінність. Справді, творчість є специфічно людською формою адаптації, яка дозволяє виходити за межі ситуаційних вимог, розширювати адаптаційний діапазон, фіксувати і зберігати як способи задоволення вітальних потреб, так і тих, що прямо не зв'язані з життєзабезпеченням, наприклад, інтелектуальних чи естетичних. На практиці ж результати творчості обов'язково піддаються соціальній валідації. Для того, щоб результат діяльності людини був визнаним творчим продуктом, необхідно, щоб він був визнаним суспільно корисним. Проблема полягає в тому, що переважна більшість результатів творчої діяльності не витримують тесту на соціальну валідність. Очевидно з цієї причини соціальні ціннісні стандарти щодо творчості досить складні й амбівалентні. З одного боку, вони орієнтовані на інновації, що вкрай необхідні у динамічному світі, а з іншого, – на збереження балансу між старим, усталеним, перевіреним досвідом, і новим, яке часто буває помилковим і неефективним. Відтак для формування достатньої кількості людей з творчою спрямованістю розвиток творчих здібностей всіляко

заохочується в дитячому віці, а з дорослішанням суспільні вимоги до творчості багаторазово зростають, що веде до значного відсіву цих людей за критерієм їх ефективності й особистісної стійкості. Необхідне справді ціннісне ставлення людини до власних творчих здібностей, щоб вони збереглися у структурі самоідентичності й виконували належну їм роль в аксіогенезі обдарованої особистості.

Формування особистісних цінностей, пов'язаних із творчістю, розпочинається зі свідомого використання інвенцій як засобу поцінування. Що стосується шкільного навчання, то очевидно, що його організація містить досить багато чинників, які можуть як стимулювати, так і гальмувати розвиток особистісних цінностей творчості. Можливості позашкільної та вищої освіти у цьому відношенні очевидно більші.

Індивідуальна семантика цінностей творчості залежить від виду діяльності та від особистого досвіду її суб'єкта. Як правило, обдаровані люди мають достатньо оцінних конструктів для вербалізації окремих етапів творчого процесу. При цьому є окремі компоненти, на які звертається особлива увага з огляду на досвід їх ефективного використання. Це можуть бути й особливості бачення проблеми, і способи формулювання творчої задачі, і деякі особистісні властивості. Саме поєднання цих складників творчих здібностей і сприймається обдарованими людьми як індивідуальний, притаманний лише їм ресурс творчої діяльності, власне, як особистісні цінності творчості. З їх допомогою вони намагаються вирішувати і творчі, і життєві задачі.

Особистісні цінності пізнання і творчості через свої тісні зв'язки з діяльністю дуже наближені до здібностей. Якими б значними не були задатки, що ними наділені обдаровані люди, вони не пояснюють їхніх видатних досягнень. Від природних задатків до екстраординарних здібностей – тривалий шлях розвитку, який не є наперед визначеним, а залежить від волі й зусиль обдарованої людини. Розвиток здібностей, передусім пізнавальних і творчих, стає частиною аксіогенезу обдарованої особистості з моменту усвідомлення нею самої можливості розвитку власних здібностей. Як правило, це відбувається досить рано – у дошкільному чи молодшому шкільному віці, і це точка, з якої варто починати відлік саморозвитку обдарованості. Обдарованим людям властиво постійно аналізувати динаміку власних умінь і можливостей та планувати їх вдосконалення чи розширення. Примноження знань, розширення прийомів дій, у тому числі й мисленневих, натренованість певних особистісних властивостей іноді важать для обдарованих осіб не менше, ніж запланований результат, а в ситуації невдачі можуть компенсувати емоційні втрати.

Здатність до розвитку одночасно є властивістю здібностей і особистості. Для обдарованої людини це означає, що особистісні цінності пізнання та творчості формуються в процесі рефлексії динаміки всіх основних здібностей і особистісних властивостей. Результати цієї рефлексії у більшості випадків дуже індивідуалізовані – у кожної обдарованої особи буде свій перелік і власна семантика умінь і особистісних якостей, які оцінюється за критерієм розвитку. Це ж саме стосується й конкретизації таких клішованих характеристик як «рух вперед», «не зупинятися на досягнутому» та ін. Кожна обдарована людина має в запасі десятки оцінних конструктів, щоб точно пояснити, що ці висловлювання означають саме для неї. Рефлексія здібностей не обмежується лише когнітивними процесами. Ціннісність розвитку означає, що саме лише усвідомлення обдарованою людиною позитивної динаміки значимих для неї показників супроводжується позитивним емоційним відгуком, почуттям радості, які мотивують

саморозвиток.

Особистісні цінності самоідентичності. Особистісні цінності, що виникають у процесі задоволення екзистенційних потреб, відображають результати осмислення людиною свого місця і призначення в світі, а в регуляційному плані забезпечують її автономну саморегуляцію та ціннісну самобутність. *Особистісні цінності самоідентичності* – це результати самопізнання і саморозвитку, які усвідомлюються людиною як такі, що є невіддільними атрибутами її особистості, лежать в основі її самоповаги, визначають її індивідуальність і соціальну значимість.

Значне місце в структурі особистісних цінностей самоідентичності обдарованої особистості посідає ціннісне ставлення до власних здібностей, причому саме тих, які сприяють розвитку обдарованості. Здібності, зокрема пізнавальні й творчі, з їх індивідуальною специфікою, семантикою і можливостями саморозвитку є тими життєво важливими інструментами, що забезпечують обдарованим людям задоволення всіх інших потреб, реалізацію всіх інших особистісних цінностей. Вони водночас є і засобом адаптації в соціумі, і засобом впливу на нього. Останнє досягається тим, що ціннісне ставлення до власних здібностей спонукає обдарованих людей використовувати їх як адаптаційні ресурси навіть у тих випадках, коли життєві ситуації змінюються кардинально і потребують інших діяльностей й інших здібностей. Ця своєрідна ціннісна ригідність обдарованої особистості по відношенню до власних здібностей зумовлює їхню особистісну стійкість, психологічну резистентність до зовнішніх впливів, а відтак, і до впливу на соціальне оточення.

Можна припустити, що формування особистісних цінностей самоідентичності – нелінійний процес. Очевидно, у ньому є кризові моменти, періоди повільнішого й швидшого розвитку, які певною мірою можуть взаємодіяти з нормами вікового розвитку. Окремих досліджень потребує й питання про те, чи збігаються періоди особистісного й професійного самовизначення обдарованої особистості з віковими нормами. Важливо виявити й відмінності у становленні та структурі самоідентичності обдарованих і пересічних людей.

До суб'єктивної картини здібностей, окрім пізнавальних і творчих умінь, входять відрефлексовані особистісні якості, які, втім, мають безпосередні зв'язки з цими вміннями як їх мотиваційно-вольова чи етична основа. У цьому зв'язку індивідуальний репертуар умінь та особистісних якостей, з допомогою яких людина може самореалізуватися, і соціальний контекст, в якому відбувається самореалізація, формують суб'єктивну картину самоідентичності. Для обдарованої людини важливо розуміти, завдяки чому вона є тим, чим є, і чого вона не може втратити без ризику перестати бути собою.

У цьому зв'язку кожна обдарована людина ставить перед собою питання (а дослідник може поставити перед нею) про те, які саме вміння й особистісні властивості допомагають досягати екстраординарних результатів у діяльності? Чи відрізняються вони та чим саме від умінь і особистісних якостей інших людей, у тому числі й обдарованих? Без яких умінь чи якостей вона не уявляє себе?

Смисложиттєві особистісні цінності. Осібність обдарованих людей, їх відмінність від інших за здібностями і результатами діяльності, стимулює до рефлексії спочатку окремих особливостей, а в кінцевому рахунку – до роздумів над сенсом власної діяльності та власного життя. Нерідко особистісні цінності, які виникають у результаті, називають духовними. Термін «смисложиттєві особистісні цінності», на нашу думку,

точніше відображає їх сутність, не змішуючись до того ж з іншим, теологічним аспектом пізнання.

Очевидно, що смисложиттєві особистісні цінності – це доволі пізнє утворення, яке виникає в процесі аксіогенезу особистості вже після особистісного самовизначення. Вони актуалізуються переважно у моменти, коли обдаровані люди опиняються в ситуаціях життєвого вибору, невизначеності або невдач, коли завершено якийсь проект, а інші ще не розпочато. Нерідко актуалізацію смисложиттєвих особистісних цінностей викликає усвідомлення обдарованими людьми негативних наслідків своїх відкриттів, пов'язаних із екологічною безпекою чи можливими техногенними катастрофами. У цьому зв'язку освітній простір має забезпечити певну ціннісну ізоморфність і ціннісну підтримку обдарованим людям. Вони мають відчувати потрібність своєї праці та розуміти, що поруч є люди, які поділяють їхні цінності.

Значимою є мотивувальна роль смисложиттєвих особистісних цінностей. Благо для людей, служіння людям, слід на землі, праця для загального блага – ось ті оцінні конструкти, які формують і регулюють творчу діяльність обдарованих людей часто всупереч життєвим обставинам.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. У статті реалізовано потребовий підхід до особистісних цінностей і персонологічний підхід до аксіогенезу. Аксіогенез обдарованої особистості визначається як процес становлення й розвитку особистісних цінностей, які обумовлюють її типологічні особливості, відображаючи специфіку здібностей, способів соціальної взаємодії й особистісного саморозвитку.
2. Теоретичну модель аксіогенезу обдарованої особистості побудовано з урахуванням двох ліній розвитку. Аксіогенез обдарованої особистості розгортається в процесі ціннісної взаємодії нормативних соціальних цінностей, що пов'язані з віковим розвитком, і особистісних цінностей, які виникають у процесі розвитку здібностей і саморегуляції. У ході аксіогенезу зростає ціннісна автономність особистості та зменшується безпосередній регульовальний вплив соціальних цінностей.
3. На основі потребового підходу було розроблено класифікацію цінностей обдарованої особистості. Цінності соціальної взаємодії включають особистісні цінності належності та особистісні цінності визнання. Цінності саморозвитку здібностей складаються з особистісних цінностей пізнання та особистісних цінностей творчості. До цінностей особистісної самобутності віднесено особистісні цінності самоідентичності та особистісні смисложиттєві цінності.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні динаміки особистісних цінностей в освітньому просторі. Потребують поглибленого емпіричного вивчення ціннісні засади освітнього простору, що можуть сприяти чи не сприяти розвитку обдарованості, особливості особистісно-ціннісної взаємодії в освітньому процесі обдарованих осіб та осіб, що не демонструють ознак обдарованості, особливості ціннісного розвитку обдарованої особистості в окремих вікових періодах, особливості аксіогенезу обдарованої особистості залежно від виду обдарованості, зв'язок ціннісного розвитку обдарованої особистості з релевантними особистісними характеристиками як от: самоефективність, локус контролю, асертивність, ціннісна кофліктність, особистісне благополуччя тощо.

Список використаних джерел

1. Галян І. М. Життєві репрезентації як регулятори аксіогенезу особистості / Галян І. М. // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Херсон: Вид-во Видавничий дім «Гельветика», 2018. – Вип. 1. – Т.1. – С. 62–67.
2. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості: монографія / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
3. Карпенко З. С. Сучасний стан аксіопсихологічних студій в Україні / Карпенко Зіновія Степанівна // Психологія і особистість. – 2013. – №1 (3). – С. 21-31.
4. Леонтьев Д. А. Психология смысла: Природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. – М.: Смысл, 2003. – 486 с.
5. Музика О. Л. Екзистенційні потреби і розвиток обдарованої особистості / Музика О. Л. // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т.VI. Психологія обдарованості. – Випуск 10. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 63-77.
6. Психологічні засади розвитку обдарованої особистості в освітньому середовищі: методичний посібник / О. Л. Музика, Д. К. Корольов, Р. О. Семенова та ін.; за ред. О. Л. Музики. – Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 146 с.
7. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С. Лейтеса. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
8. Радчук Г. К. Психологічні засади професійного аксіогенезу особистості / Галина Радчук // Психологія особистості. – 2012. – №1 (3). – С. 138-150.
9. Романюк Л. В. Становлення цінностей особистості: психологічний аспект / Людмила Романюк. – Кам'янець-Подільський: Вид-во та друк ПП Мошинський В.С., 2013. – 388 с.
10. Ціннісна детермінація становлення обдарованої особистості: монографія / О. Л. Музика, І. М. Біла, Д. К. Корольов та ін.; за ред. О. Л. Музики. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2017. – 220 с.
11. Щебланова Е.И. Неуспешные одаренные школьники / Е.И.Щебланова. – М.: Обнинск: ИГ-СОЦИН, 2008. – 212 с.

References transliterated

1. Halian I. M. Zhyttievi reprezentatsii yak rehuliatory aksioghenezu osobystosti / Halian I. M. // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky. – Kherson : Vyd-vo Vydavnychy dim «Helvetyka», 2018. – Vyp. 1. – T.1. – С. 62–67. [in Ukrainian].
2. Karpenko Z. S. Aksiolohichna psykholohiia osobystosti: monohrafiia / Z. S. Karpenko. – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2009. – 512 s. [in Ukrainian].
3. Karpenko Z. S. Suchasnyi stan aksiopsykholohichnykh studii v Ukraini / Karpenko Zinoviia Stepanivna // Psykholohiia i osobystist. – 2013. – №1 (3). – S. 21-31. [in Ukrainian].
4. Leontev D. A. Psykholohiia smysla: Pryroda, stroenye y dynamyka smyslovoi realnosity. – 2-e yzd., yspr. – М.: Smysl, 2003. – 486 s. [in Russian].
5. Muzyka O.L. Ekzistentsiyni potrebi i rozvitok obdarovanoyi osobistosti / Muzyka O. L. // Aktualni problemi psihologiyi: Zbirnik naukovih prats Institutu psihologiyi imeni

- G.S. Kostyuka NAPN Ukrayini. T.VI. Psihologiya obdarovanosti. – Vipusk 10. – Zhitomir: Vid-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – S. 63-77. [in Ukrainian].
6. Psykholohichni zasady rozvytku obdarovanoi osobystosti v osvithomu seredovyshchi: metodychnyi posibnyk / O. L. Muzyka, D. K. Korolov, R. O. Semenova ta in.; za red. O.L. Muzyky. – Kyiv-Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – 146 s. [in Ukrainian].
  7. Psykholohyia odarennosti detei y podrostkov / Pod red. N. S. Leitesa. – M.: Akademyia, 1996. – 416 s. [in Russian].
  8. Radchuk H. K. Psykholohichni zasady profesiinoho aksiohenezu osobystosti / Halyna Radchuk // Psykholohiia osobystosti. – 2012. – №1 (3). – S. 138-150. [in Ukrainian].
  9. Romaniuk L. V. Stanovlennia tsinnostei osobystosti: psykholohichni aspekt / Liudmyla Romaniuk. – Kamianets-Podilskyi: Vyd-vo ta druk PP Moshynskyi V.S., 2013. – 388 s. [in Ukrainian].
  10. Tsinnisna determinatsiia stanovlennia obdarovanoi osobystosti: monohrafiia / O.L. Muzyka, I. M. Bila, D. K. Korolov ta in.; za red. O. L. Muzyky. – K.: Vydavnychi Dim «Slovo», 2017. – 220 s. [in Ukrainian].
  11. Shcheblanova E.Y. Neuspeshnye odarennye shkolnyky / E.Y.Shcheblanova. – M.: Obnynsk: YH-SOTsYN, 2008. – 212 s. [in Russian].

Muzyka O.L. Axiogenesis of personality and giftedness development: a theoretical model and approaches to research. In the article the need-for-person approach to personality values and the personological approach to axiogenesis are realized. The axiogenesis of the gifted personality is defined as the process of formation and development of personal values, which determine its typological features, reflecting the specifics of abilities, methods of social interaction and personal self-development. In the educational space, the axiogenesis of a gifted person unfolds in the process of interaction of normative social values associated with age development, and personal values that arise in the process of development of abilities and self-regulation. In the process of axiogenesis, the value autonomy of the individual increases and the regulatory influence of social values diminishes. Classification of the values of a gifted personality has been developed. Values of social interaction include personal values of belonging and personal values of recognition. The values of self-development of abilities are made up of personal cognitive values and personal values of creativity. Personal values of self-identity and personal values of the meaning of life are attributed to the values of personal identity.

Key words: axiogenesis, giftedness, gifted personality, personal values, self-development.